

SŁAWOMIR PYTEL, SŁAWOMIR SITEK

UNIwersytet śląski w Sosnowcu

SKŁADOWE PRZYROSTU RZECZYWISTEGO JAKO DETERMINANTY ROZWOJU LUDNOŚCI POŁUDNIOWEJ CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

ZARYS TREŚCI. Artykuł porusza kwestię rozwoju ludności południowej części województwa śląskiego w latach 90. Badane są proporcje pomiędzy przyrostem naturalnym i saldem migracji, oraz globalny ich efekt wyrażający się w postaci przyrostu rzeczywistego.

SŁOWA KLUCZOWE: przyrost rzeczywisty, saldo migracji, ruch naturalny.

WSTĘP

Przemiany gospodarcze lat 90. odbiły się szerokim echem w sferze rozwoju ludnościowego. Potencjał ludzki stał się jednym z głównych elementów decydujących o atrakcyjności danego regionu, szczególnie w sytuacji potęgującego się niebezpiecznie zjawiska regresji ludności oraz procesów starzenia się społeczeństwa. Ponadto polaryzacja warunków życia i silne zróżnicowanie szans życiowych stało się impulsem wzmagającym natężenie ruchu migracyjnego, co w efekcie spowodowało wyludnianie się niektórych regionów kraju. W świetle tych zmian wydaje się uzasadnione podjęcie takiego tematu badań. Problematyką tą w regionie śląskim zajmowali się między innymi Runge (1996, 1999) Kantor-Pietraga (1994), Kłosowski (1999).

Przedmiotem analizy w niniejszej pracy jest określenie zmian przyrostu rzeczywistego, które nastąpiły w latach 1990–1999 na obszarze południowej części województwa śląskiego. Na potrzeby niniejszego artykułu obszar badawczy obejmuje cztery powiaty ziemskie, tj. bielski, cieszyński, pszczyński

i żywiecki, oraz miasto Bielsko-Biała. W skład wymienionych powiatów wchodzi łącznie 44 gminy.

Celem pracy jest określenie proporcji i czynników decydujących o rozwoju ludności, ze wskazaniem scenariuszy przyszłych możliwych zmian.

RUCH NATURALNY

Zagadnienia ruchu naturalnego zostaną zawężone do zjawisk mających bezpośredni wpływ na liczbę ludności. Bazą wyjściową będą zatem dane o liczbie urodzeń, zgonów i różnicy pomiędzy nimi obrazującej w zależności od wyniku przyrost lub ubytek naturalny. Współczynnik przyrostu naturalnego wykazywał regularną tendencję spadkową w skali prawie wszystkich badanych gmin. W drugiej połowie lat 90. siła tego spadku nieco osłabła i wartość współczynnika w okresach dwuletnich utrzymywała się na zbliżonym poziomie. Z roku na rok rosła również liczba gmin mających ujemny przyrost naturalny. W 1990 roku żadna z gmin nie miała jeszcze ujemnej wartości współczynnika przyrostu naturalnego. Najniższa wartość zanotowana została wówczas w Cieszynie i wynosiła 0‰. W kolejnych latach odnotowywano już ujemne wartości przyrostu naturalnego, przy czym liczba gmin o ujemnym bilansie systematycznie rosła, od dwóch w 1991 roku, przez siedem w 1995 roku, aż do czternastu w 1999 roku.

Jedynie gmina Koszarawa miała linię trendu współczynnika przyrostu naturalnego o nachyleniu dodatnim. Należy jednak dodać, że średnia wartość tego współczynnika w latach 1990–1999 w tej gminie wyniosła $-0,1\text{‰}$, a wartość ujemna odnotowana została w połowie tego okresu. Pozytywny wynik tendencji jest tutaj efektem wahań na poziomie zbliżonym do bilansowania się liczby urodzeń i zgonów. Ciekawszym przypadkiem są Zebrzydowice, które wyróżniły się dzięki utrzymaniu tendencji przyrostu naturalnego na wyrównanym poziomie, przy średniej wartości przyrostu naturalnego wynoszącym $1,7\text{‰}$.

Do ogólnej tendencji spadku przyrostu naturalnego nawiązuje również obniżanie się wartości maksymalnych i minimalnych tego współczynnika, odnotowanych w badanych gminach. Należy przy tym stwierdzić, iż większe tempo spadku cechuje wartości maksymalne, co przy nieco mniejszym spadku wartości minimalnych powoduje ostatecznie regularne zmniejszanie się rozpiętości uzyskiwanych wyników. W tej sytuacji zmniejsza się zróżnicowanie występujące w grupie badanych gmin.

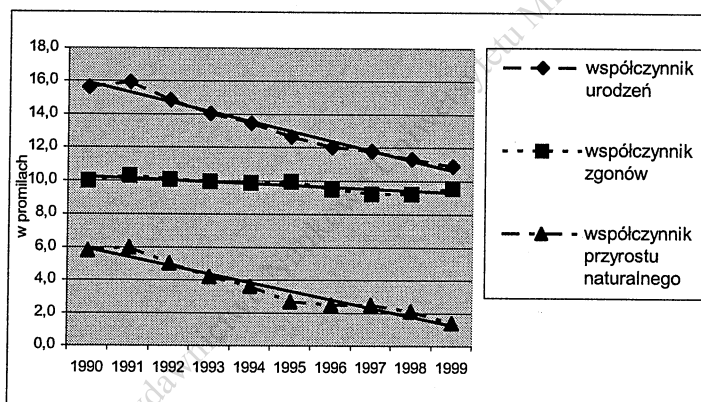
Próbując wskazać główną przyczynę takiego stanu rzeczy należy przeanalizować zachowanie współczynnika urodzeń i zgonów. Z wykresu prezentującego zmiany obu tych wskaźników wynika niezbicie, że dominującym czynnikiem obniżania się przyrostu naturalnego jest spadek liczby urodzeń. Dokładne porównanie średniego tempa zmian wskazuje, iż z roku na rok liczba zgonów spadała o $0,6\text{‰}$, przy równoczesnym spadku liczby urodzeń o $3,6\text{‰}$. W efekcie spa-

dek liczby zgonów powodował nawet łagodzenie tempa spadku przyrostu naturalnego, którego rozmiar mógł być jeszcze większy.

Podjęto również czynności zmierzające do wyróżnienia gmin, w których zmiany współczynnika przyrostu naturalnego przebiegały w sposób najbardziej zbliżony do ogólnej tendencji na badanym obszarze. Stwierdzono, że najbardziej typowe zmiany zachodziły w gminach: Czechowice-Dziedzice, Lipowa i Skoczów, zaś największe różnice z tą trajektorią rozwoju wykazały gminy: Bestwina, Świnna i Koszarawa.

Obserwując tendencję kształtowania się przyrostu naturalnego i dokonując prognozy na podstawie funkcji trendu za okres lat 90., można przypuszczać, że do zrównoważenia się liczby urodzeń i zgonów dojdzie w 2002 roku, co spowoduje osiągnięcie zerowego poziomu przyrostu naturalnego.

Ze względu na pewne wyhamowanie tendencji spadkowej w drugiej połowie lat 90., można się spodziewać, że do tej sytuacji dojdzie nieco później. Prognozy powyższe należy traktować bardzo ostrożnie, gdyż duże znaczenie dla rozwoju sytuacji ma struktura wiekowa ludności, której wpływu tutaj nie uwzględniono.

Rys. 1. Zmiany wielkości współczynnika urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego w latach 1990–1999 w badanych gminach

Źródło: Obliczenia własne na podstawie roczników statystycznych woj. katowickiego i bielskiego 1990–1998 oraz Rocznika statystycznego woj. śląskiego 1999, 2000.

Fig. 1. Changes of size of coefficient of births, of deaths and of natural increase in years 1990–1999 in commune

Source: Author's calculation based on Rocznik statystyczny woj. katowickiego and bielskiego 1990–1998, Rocznik statystyczny woj. śląskiego 1999, 2000.

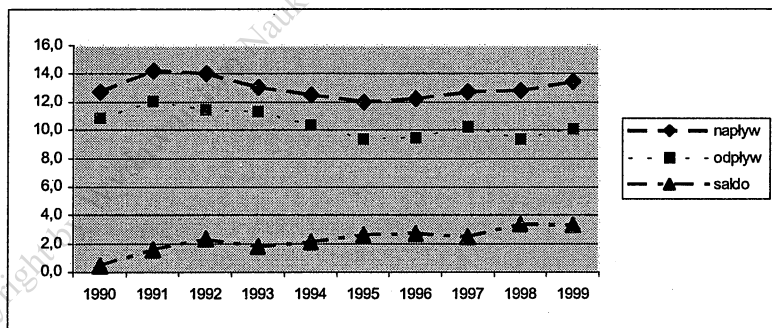
W układzie przestrzennym najwyższe wartości przyrostu naturalnego odnotowano w północnej części badanego regionu, szczególnie w gminach powiatu pszczyńskiego i cieszyńskiego. Najniższą wartość współczynnika przyrostu naturalnego odnotowano w Cieszynie, gdzie średnia z dziesięciolecia wy-

nosi -1% . Największym skupiskiem gmin o niskim przyroście naturalnym są obszary południowe i południowo-wschodnie, szczególnie położone w powiecie żywieckim i bielskim. W dolnej części listy znajduje się również największe miasto tego regionu Bielsko-Biała.

SALDO MIGRACJI

Przemiany gospodarcze lat 90. nie pozostawały bez wpływu również na ruchliwość ludności. Analizowany obszar ze względu na swe specyficzne położenie pełni rolę obszaru stykowego i charakteryzuje się licznymi powiązaniem migracyjnymi zarówno krajowymi, jak i międzynarodowymi, dotyczącymi głównie rynku pracy. Struktury przestrzenno-funkcjonalne są istotnym czynnikiem wpływającym na kształtowanie się przemieszczeń w tym regionie. Biorąc pod uwagę przeobrażenia ludnościowe obserwujemy rosnący potencjał demograficzny analizowanego obszaru. Malejąca stopa przyrostu naturalnego informuje nas, iż niezwykle istotną rolę w tworzeniu potencjału odgrywają migracje ludności.

Lata 90. charakteryzują się dodatnim saldem migracji, począwszy od $0,4\%$ w roku 1990 obserwujemy wzrost tego wskaźnika, który w roku 1999 osiąga $3,3\%$. Niepokojącym zjawiskiem jest obserwowany spadek maksymalnych wartości salda migracji. W pierwszej połowie lat 90. współczynnik kształtował się na poziomie 50% , w drugiej zaś spadł do 20% . Korzystne jest to, iż minima osiągają coraz mniejsze wartości ujemne.

Rys. 2. Zmiany wielkości współczynnika napływu, odpływu i salda migracji w latach 1990–1999 w badanych gminach

Źródło: Obliczenia własne na podstawie roczników statystycznych woj. katowickiego i bielskiego 1990–1998 oraz rocznika statystycznego woj. śląskiego 1999, 2000.

Fig. 2. Changes of size of coefficient of affluence, of outflow and balances of migration in years 1990–1999 in commune

Source: Author's calculation based on Rocznik statystyczny woj. katowickiego and bielskiego 1990–1998, Rocznik statystyczny woj. śląskiego 1999, 2000.

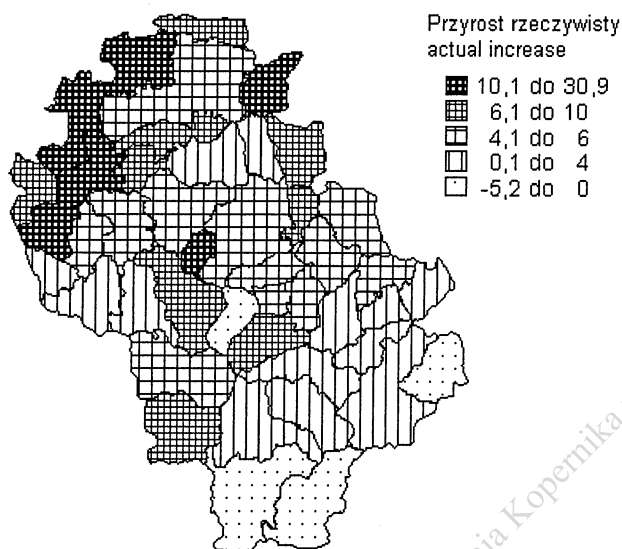
Analizując dane zjawisko przestrzennie możemy stwierdzić, iż najwyższy współczynnik salda migracji występuje w gminach Miedźna 21,5%, Hażlach 13%, Suszec 9,6%, Zebrzydowice 8,1%. Gminy te zlokalizowane są w północnej części obszaru badań. Kartogram współczynnika salda migracji przedstawia nam kształtujące się tam prawidłowości. Północne gminy obszaru charakteryzują się wysokim dodatnim współczynnikiem. Są to gminy powiatu pszczyńskiego i zachodnie gminy powiatu cieszyńskiego.

W powiecie bielskim możemy zaobserwować także wysoki wynik współczynnika salda migracji. Zarówno samo miasto Bielsko-Biała, jak i otaczające go gminy cechują wartości wahające się od 3,6 do 9,6%. Najbardziej zbliżone do średniego współczynnika migracji są gminy położone we wschodniej i południowo-wschodniej części powiatu cieszyńskiego. Wartości współczynnika salda migracji oscylują tam w granicach 2,4%. Południowa część analizowanego obszaru charakteryzuje się ujemnym saldem migracji. Zarówno prawie cały powiat żywiecki, jak i gmina Istebna mają dominację odpływu nad napływem migracyjnym. Uwarunkowane jest to rolniczym charakterem tych gmin i słabo rozwiniętym przemysłem. Jest to prawie w całości również obszar turystyczny, wraz z ważnym na tym obszarze Żywieckim Parkiem Krajobrazowym, którego władze skutecznie hamują przejawy jakiegokolwiek inicjatywy gospodarczej wpływającej zarówno od mieszkańców, jak i od inwestorów.

Godna zainteresowania jest gmina Miedźna, w której w latach 1990–1994 obserwujemy najwyższe wartości współczynnika salda migracji (powyżej 40%), zaś od roku 1995 następuje spadek salda osiągając w 1999 –0,9%. Istotną rolę w przemianach demograficznych odgrywa tu Kopalnia Węgla Kamiennego CZE-CZOT – największy pracodawca w tym regionie. Dzięki niej gmina Miedźna w ciągu ostatnich 15 lat zmieniła swój charakter z rolniczego na przemysłowy. Obecnie kopalnia przechodzi głębokie przemiany restrukturyzacyjne, wydzielając ze swych struktur część nieprodukcyjnego majątku, i to właśnie jest przyczyną zmniejszającego się salda migracji.

Duży wpływ na rosnące saldo ma współczynnik napływu, który w analizowanym okresie przybiera charakter falowy. Maksimum wartości osiąga w roku 1992, 14,7%, a od roku 1992 do 1995 obserwujemy jego spadek do 12%. Kolejne lata przynoszą jego wzrost i w roku 1999 osiąga on 13,8%. Jednak zarysowujący się trend ma charakter spadkowy. Podobną tendencję mają wartości maksymalne. I tu również, jak przy współczynniku salda migracji dominuje gmina Miedźna, która wraz z gminą Hażlach osiąga najwyższe wartości tego współczynnika.

Ciekawym zjawiskiem obserwowanym na Podbeskidziu od roku 1991 jest systematyczne zmniejszanie się odpływu ludności. Trudno jest nam określić jedną dominującą gminę w odpływie, gdyż w każdym roku obserwujemy inną osiągałą maksima. Jedynie w latach 1994–1996 najwyższe wartości osiągające 16% odnotowano w gminie Dębowiec.

Rys. 3. Wartości średnie współczynnika przyrostu rzeczywistego w latach 1990–1999

Źródło: Obliczenia własne na podstawie roczników statystycznych woj. katowickiego i bielskiego 1990–1998 oraz rocznika statystycznego woj. śląskiego 1999, 2000.

Fig. 3. Values average of coefficient of real increase in years 1990–1999

Source: Author's calculation based on Rocznik statystyczny woj. katowickiego and bielskiego 1990–1998, Rocznik statystyczny woj. śląskiego 1999, 2000.

Rysujące się tendencje zarówno w wartościach maksymalnych, jak i średnich przybierają charakter malejący. Spadający współczynnik odpływu jest korzystny dla tego regionu, gdyż dobrze wróży na przyszłość.

PODSUMOWANIE

Ostateczny obraz zmian rozwoju ludności określa charakterystyka przyrostu rzeczywistego. Lata 90. zaznaczyły się tendencją spadkową tego wskaźnika. Na obraz ten złożyły się dwie przeciwstawne tendencje, malejący przyrost naturalny i wzrastający przyrost migracyjny. Tendencja spadkowa przyrostu naturalnego jest zjawiskiem typowym dla regionów o wyższym poziomie rozwoju. Natomiast dodatnie saldo migracji również potwierdza atrakcyjność tego obszaru. Większy wpływ na wartość przyrostu rzeczywistego do roku 1995 wywierał ruch naturalny. Kolejne dwa lata to okres zrównoważenia wpływów obu elementów, ostatnie dwa zaś charakteryzowały się już przewagą salda migracji nad przyrostem naturalnym.

Najwyższą średnioroczną wartość przyrostu rzeczywistego odnotowano w gminie Miedźna, gdzie wartość ta ukształtowała się na poziomie 30,8% i pra-

wie dwukrotnie przewyższa wartość drugiej w kolejności gminy Hażlach. Na wynik ten złożyła się najwyższa wartość obu współczynników. Najniższą, ujemną wartość przyrostu rzeczywistego odnotowano w gminie Koszarawa i wynosi ona -5,2%. Ujemny przyrost rzeczywisty odnotowano ponadto w takich gminach, jak Ujszy, Rajcza.

Przestrzenne zróżnicowanie przyrostu rzeczywistego wskazuje na koncentrację gmin na linii pn-zach. pd-wsch. W skali powiatów najniższe wartości charakteryzują powiat żywiecki, szczególnie w pasie gmin pogranicza polsko-słowackiego.

LITERATURA

- Adamczyk, M., Kudłacz, T. (1994) *Uwarunkowania rozwoju województwa bielskiego*, Wiadomości Statystyczne GUS, nr 11/1994, s. 41–42, Warszawa.
- Kłosowski, F., Runge, J. (1999) *Prognoza zmian zaludnienia miast województwa śląskiego do 2020 roku*, Wiadomości Statystyczne GUS, nr 5/1999, s. 29–35, Warszawa.
- Runge, J. (1999) *Zmiany demograficzno-społeczne woj. katowickiego*, Wiadomości Statystyczne GUS, nr 5/1999, s. 29–35, Warszawa.
- Studium wiedzy o regionie śląskim* (1999) Szajnowska-Wysocka A. (red.), Wydawnictwo UŚ, Katowice.

ELEMENTS OF THE ACTUAL INCREASE WHICH DETERMINE POPULATION'S DEVELOPMENT IN THE SOUTHERN PART OF ŚLĄSKIE VOIVODESHIP

SUMMARY

The economic transformation in years 90. took place wide echo in sphere of development population. The human potential have become one of main elements about sight of given region.

Moreover, the polarization of life conditions and strong differentiation of chance life. It was increasing impulse of migration movement. It caused to depopulation same of regions in country. The changes of population development determine the characterization of real growth. It caused by two opposing trends: decreasing of natural growth and increasing trend of migrations.

The downward of natural is typical phenomenon for regions with high level of development. However, the positive of balance migration also confirm sights and economic attractive of this area.

